

Vitéz Ferenc

Bertha Zoltán centenáriumi kiállítása Sárospatakon

Noha már legalább másfél évvel ezelőtt fölkért a család az ünnepi kiállítás megnyitására – régebb óta készülök tehát az alkalomra –, még néhány nappal ezelőtt is több újdonsággal szembesültem. Bertha Zoltán festményeinek más és más jelentései nyíltak meg előttem, attól függően, hogy a képet biográfiai adatként, a lokális identitás dokumentumaként, egy művészet- és művelődéstörténeti vonatkozású emlékezésfolyamat részeként, a népi-organikus látásmód példajaként vagy egzisztenciális filozófiai absztrakcióként, illetve a szakrális létezőmód artefaktumaként néztem.

Ezt a folyamatos jelentésárnyalódást jó jelnek vélem, mert arra utal, hogy a hagyomány és modernség kapcsolata máig termékeny. A modernség (Apollinaire kalandja) természetes sajátja a mozgás. A tradíció (tehát a rend) szintén mozgásban van. Ez a tradíció eleven mivoltát mutatja, de azt is, hogy egy lezárt életmű ugyanúgy mozgásba lendülhet, és elindítja az érvényes képolvasatok párbeszédét. A *Hagyomány és modernség* emléktárlat meghívóképe az *Életfa (Szándék és megvalósulás)* című alkotás lett, sugallva, hogy a kaland és rend „pörpatvarából” – vagy bármilyen diskurzusból – csak úgy lesz termékeny élet, ha az hitből fakad és reménységgel áldott.

Személyesen nem ismertem a művészt, sőt a Sárospatak-értésem is alig haladja meg a kötelező szintet. Mi indokolja tehát, hogy sokak után, de most mások előtt én tulajdonítok újabb jelentéseket az életművet reprezentáló kiállítási anyagnak? Talán az lehet a magyarázat, hogy érteni vagy inkább érezni vélem néhány Bertha-kép mélységét és szellemi kiterjedését, valamint a fegyelmező belső lírai rendet, amely a lombok apró kozmoszát összekapcsolja a csillagrezdüléssel, az enteriőrök intim hangulatát a történelmi sorssal, és a küldetést is mindig a reménnyel emeli a hétköznapok feladatai fölé.

Kívülálló vagyok, és belülről tekintek. Mindannyian ilyenek vagyunk, amikor egy kép ablakán keresztül olykor csak a térben kutatunk távolabb (a várost vagy a tájat nézve). Az időben is visszalapozhatjuk gyermekkorunk vagy elődeink emlékeit. Megérezhetjük egy nemzetlélek sóhajtásait, földézhethetjük irodalmunk, zenénk disszonanciákkal teli harmóniáját. *Adyra gondolva* faragott fejfapiramisok csúcsán győz a halál fölött az élet; *Kodály emlékére* tulipánharmattal szomjukat oltó madarak szállnak a napba; de *Madách* világát körbejárva is rájöhethetünk, egyensúlyozva a hideg úr szélén, hogy minden kaland ihletője és végcélja is a rend. S az angyali noszogatót is érezzük némely kép előtt (pl. az évszajos allegóriákat vagy az őselemeket átremegve), hogy álljunk végre szóba a Mindenhatóval.

Tél derekán a művész fia elektronikus levélben postázott egy csokor digitalizált képreprodukciót. Túl voltam akkor már az *Életfa* címmel Bertha Zoltán festői világáról szóló album áttanulmányozásán és ismertetésén, két új közleménnyel pótoltam ki a Bertha-portréváz-

latot; áttekinttem a családi gyűjteményt, egy cd-összeállításról az életműnek szinte a teljes reprodukciós keresztmetszetét figyelemmel követhetem.

Minden tudatos vagy véletlen egymás mellé helyezés egy-úttal értelmezés – a művek értelmezésének új lehetőségét kínálja minden új sorrend. Ebben a több mint félszáz kép által megalkotott rendben számos szellemi, lelki és festői kaland útja bontakozik ki. A sokrétűség, változatosság kalandja a témák, szemléletek és stílusváltozatok között. Az idő kalandja fél évszázad festői termését áttekintve. Vagy az identitás és önfelmutatás kalandja, az egyenes út, a tisztesség és a tisztaság kalandja.

A centenáriumi válogatás egyrészt dokumentum a festőpályáról és az emberi életútról, másrészt referenciális viszonyba lép a festő és az utókor jelen ideje – kétfajta jelen időben kell megszólalniuk így a képeknek. Ezért is lendült mozgásba a tárlatanyag. Nemcsak a válogatás egésze referál az életműre és az idősíkokra, de a kiállításon egymás mellé került, a képek ritmusjátékába illeszkedő művek is sajátos magyarázatok bölcsői. A tár-lókba emelt dokumentumok tovább árnyalják ismereteinket, eligazítva a reprodukciók, újságcikkek, albumok, címlapképek segítségével egy reménység alapú és örömszavú, az Istenkövető és emberhez méltó festői világban.

Az elektronikus levélben megnyitott, ismert Bertha Zoltán-képek néhány hónappal ezelőtt is újabb jelentésárnyalatot kaptak. Idézem a virtuális térbe rögtönzött válaszlevélből: „Lí-rai geometrizmus, finom zenei hangzásokkal a téli háztetők ritmusában. Különös atmo-szférájú a téli impresszió a Kollégiummal. A váralja fényei és árnyékai, felhői és a hó alól kikacsintó fű- és levélcsoói a létpihenést és a derűt, a lassúságot, vele együtt az emlé-kezést erősítik föl. A Bodrog-parti fák absztrakciós színjátékai; az akvarell gesztusokból összerakódó lírai indulattömeg. A táncos mozdulatú bokrok és épületek, a víz és a kő, az ember formájú fa és a fény játékos és fegyelmezett (az étellel játszó, halált fegyelmező) kompozíciója...”

S folytathatom ezt a külön teremben szépen berendezett családi képek bensőségessé-gével, a szétsugárzó s mindent átható derűvel – úgy tűnik, mintha magából a megfestett alakból, egy szerető tekintetből, az önfeledt tevékenységből (legyen az cipőfűzés vagy olvasás) érkezne a képre a fény. A lélek erejét edző, a szellemet is világosító megmarad-áshit azonban nem csak az arcokat vonja szelíd, ám annál tartósabb sugárba. A hajnali jegenyék táncát vagy a *Tavaszi növekedését*, *Egy lélek tájait*, a *Kötődéseket* ugyanúgy élteti, és a *Távoli fényt* is elérhetővé teszi.

Az életfa és kereszt ugyanazt a transzcendens létállapotot fejezi ki: zöldellő ágak és pompázó virágok fogannak újra a kereszt szálkatestéből. A Születés üzenete a Kereszt felől értelmezhető. A virágvasárnapi bevonulás, a keresztalál s a feltámadás sem rég-múlt időbe merülő emlék, hanem élő, mozgásban lévő közeg, folyamatos jelenlét, maga a jövő.

A virágvasárnapi *Reformátusok Lapjába* írtam, hogy Bertha Zoltán református lelkész, festőművész centenáriumi kiállítására készülve, folyton visszalapozok az *Életfa* c. kép-hez. A szerves műveltségen belül domináns a magyar népművészeti formakincs, de a tradíciót megemeli, azt egyetemes értékűvé teszi. Eszembe juttatja nemcsak a karácso-nyai és húsvéti jelképmozgókat, de a művészet szakrális feladataira is figyelmeztet. Például arra, hogy a maradandó műalkotás mindig Isten és a teremtés dicsőségét hirdeti, evan-géliumi jelentést hordoz, reménységet ad, szeretetre szólít. Mikor a keresztből életfa lesz: a keresztre utalva, mindig a fölfelé nyitott életekre mutat.

Bertha Zoltán a '40-es évektől festett figurális és tájkompozíciókat. Fő ihletője a család és szűkebb környezete volt, de az enteriőrökbe zárt intim hangulatvillanások is hamar túlléptek a rögzítés pusztá szándékán. A festés a nyugdíjas évekre lett a fő hivatása. A személyes élettér átlépte a földrajzi és időhatárokat, a rögzített lét (immanencia) folyton kereste visszhangjait a transzcendensben. Bertha Zoltán is átérezte, amit írt: „Nem elég a látható szépséget tükrözni, nem elég gyönyörködtetni. A láthatatlant, az elvontat, az érzést, a gondolatot is láthatóvá kell tenni.”

Mert a művészet valójában szakrális tevékenység (a katolikus pap-festő, Prokop Péter szavaival): „a Szép eszközeivel bemutatott áldozat”, és csakis e mozzanat révén lehet a hivatás „a Szépségen átcillantott isteni szolgálat”. Ha nincs ott az alkotás mögött a szolgálat és az áldozat (a zöld ág és kereszt), a „szentségtől megfosztott vizualitás ördögivé, ön-kioltóvá és meddővé válik” – írja Somogyi Győző, a kortárs szakrális festészet képviselője.

A valódi művészet soha nem távolodott el szakrális gyökereitől. Az igaz művészet egy fajta szakralizáló aktust végez. Szélesíti az Istenhez tartozás körét, fölismertetővé teszi a megváltottság élményét. Ma is a „szent másik” felismerése s annak szolgálata lehet a művész egyik építő, növekedést segítő tiltakozása. Ez történik pl. a szent és profán visszatükrözésében; a megváltás-allegória lokalizációjában vagy az archaikus-rituális és kozmikus távlatokat nyitó szerves-szimbolikus komponálásban.

A művészet érzékelteti ugyanakkor, hogy a megváltásfolyamat atmoszférájában nem a szenvedés, hanem a megszabadulás a lényegi momentum. A szenvedést fölvaltja a megszabadult lélek fölemelkedő szépsége. A képzőművészet nagy kihívása, hogy ne a test szenvedését mutassa be, hanem a lélekét; és ennek szükséges részeként: ne fizikai kontextusban ábrázolja az apotetikus tartalmakat, hanem a lelki felemelkedést fejezze ki. Éreztesse az erkölcsi hovatarozást, vagy fölismertesse annak szükséges voltát. Ez ad katarzist és ünnepélyességet a műnek és embernek. A lelki felemelkedést szolgálta Bertha Zoltán művészete is. Minél több veszély leselkedik, a reménység annál erősebb. Életfamtívuma őrt áll a belső és felső szépségeknél, és a virágot fölfaló gonosz valószínű fenyegetés, mikor a virágot a kisebbségben élők metaforájaként nevezi meg.

A korpuszt a művész nemzettestként is értelmezte. Mint a természet belső és Isten felső törvényei nem választhatók külön, úgy a határokon belüli és határokon túli magyarság sorsa is egy. Ezért írta 1998-ban: „az egyéni gondok, családi örömök, a dolgok lényegének és az emberi természetnek a titkai, a kudarcok fájdalma, a nemzetünk sorsáért, a kisebbségben élő véreinkért való aggodás és reménykedés, az életünk értelmének keresése, képességeink és lehetőségeink határa: igen-csak közös problémánk”.

Mi határozta meg az ő jellemét és festészetét? – A Pataktól ráhagyományozott demokratikus-protestáló igazságérzet, a nemzeti identitás, a morális-vallási hit, a hivatásvállalás. A növekedést ügyelte, és tudta, hogy amikor a keresztből életfa lesz, akkor folyamatos jelen idővé válik a jövő.

Bertha Zoltán 1914. február 26-án született Poroszlón, hatgyermekes tanító fiaként, anyai ágon református lelkészcsaládban. Emeljük ki az életrajz néhány meghatározó állomását! Mezőtúr – református gimnázium; Sárospatak – Református Teológiai Akadémia; amerikai tanulmányok és segédlelkészi szolgálat 1936–38 között; magyar–angol–latin szak a Pázmány Péter Tudományegyetemen; doktori fokozat magyar irodalomtörténetből 1941-ben. Tanár lett a pataki református kollégium gimnáziumában, de 1952-ben, az

iskola államosítása után „paptanárként” őt is áthelyezték Sátoraljaújhelybe, hogy aztán három év múlva visszatérhessen, és 1974-ig taníthasson Sárospatakon. Bárhol is volt, a tudás, a hit és tiszta erkölcs jegyében, a gyökeres és távlatos eszményekhez való hűséggel oktatott. Nemzedékek sorát nevelte az irodalom, a nyelvek, a művészetek és tudományok szeretetére, valódi nemzeti tudatra és önbecsülésre, a szellemi kultúra, műveltség és művelődés értékeire. *A Pataki tanáraink* (1931–1952) c. portrékötet az egykori diák, Magyar Miklós cikkéből idézi, hogy: a tanítás és nevelés Patakra jellemző összekapcsolásával „vezetett gazdag szellemi és tárgyi tudásra, emberségre és magyarságtudatra, igazi nemzeti identitásra és vallásos hitre, hivatástudatra”. Később pedig egyszerre foglalkozott a tehetséggondozással és hagyományápolással, közben a lelkészből és tudóstanárból neves művésztanár és festőművész lett.

Munkái alapján már az '50-es években meghívták a Művészeti Alapba, elismerve művei professzionális színvonalát. Egyéni és csoportos kiállításokat egyre gyakrabban s több helyen rendezett, grafikáit és műreprodukciónapok és folyóiratok publikálták. A hagyományos témavilág mellett a '70-es évektől a szimbolikus kifejezéshez fordult. A korábbi tájak és életképek, portrék és csendéletek a lírai realista tradíciókat őrizték, de egyre markánsabban tűnt föl az expresszív alkotásra, az archaikus és indulati kifejezésre irányuló hajlam. Mind szorosabban tartozott hozzá Bertha Zoltán autentikus lelki formákat kereső eszköztárához a magyar népművészet formakincs-tárának s motívumainak alkalmazása. Közben a személyes és közösségi, a nemzeti és egyetemes, emberi, etikai és sorskérdéseket faggatta.

2003. december 1-jén hunyt el, gyászjelentésén ez állt: „*Akkor az érteni tudók ragyogni fognak, mint a fénylő égbolt, s akik igazságra tanítottak sokakat, tündökölnék örökkön-örökké, miként a csillagok*” (Dán 12.3).

Bertha Zoltán festőművész máig fénylő égboltján a csillagoknak is gyökerei vannak. Ezt a szerves szemléletet tükrözi az *Őrtálló* vagy az *Életfa* című, illetve több más, hasonló indíttatású képe. Az ezekhez a művekhez írt *Őrtálló. Bertha Zoltán festménye alá* című verssemmel zárom soraimat: „*Növekszem a négy égtáj felé, / ereim lázas patakok. / Egy régi kert titkos közepén / világot termő fa vagyok. // Vajúdó vágyat kötök össze / búzameleg ragyogással. / Tulipánszárnyú szív körözne / bíbor csillagkoronával; // csőrében sóhaj tünde égen: / gyökérmoccanások árja. / Törzsemre font anyaölelésed / kék rügyem magába zárja.*”

(A centenáriumi Bertha Zoltán-émlékiállítás, a sárospataki Újbástya Rendezvénycentrum Urbán György kiállítótermében, 2014. június 28-án elhangzott megnyitó beszéd szerkesztett szövege. A téma iránt érdeklődő olvasóink figyelmébe ajánljuk a lapunkban megjelent, képekkel illusztrált Bertha Zoltán művészportrét = *Zempléni Múzsza*, I. évf. 3. szám, 2001. augusztus)